

گستره دانش کتابداری و اطلاع‌رسانی

اهمیت هر دانش موضوعی بسته به قوت موضوع و مسائل پیرامونی آن است. دانش کتابداری و اطلاع‌رسانی هم به‌عنوان یک موضوع دانشگاهی از این امر مستثنی نیست. اما دانش کتابداری با سایر دانش‌ها تفاوت‌هایی دارد. تفاوت اول به‌عنوان یک علم جدیدالولاده غربی، همانی است که اکنون می‌بینیم. اما اگر به‌عنوان یک دانش بومی و قدیمی در نظر گرفته شود، تاریخی بس دور و هویتی قویم دارد. کتابداری جدید دانش کتابخانه است که با ظهور کتابخانه‌های دیجیتالی عده‌ای در ضرورت آن تردید کردند. دلیل آن اینکه بسیاری در خارج و نیز در کشور آن را حرفه می‌نامند. و این البته مربوط به نوع نگاه تقلیل‌گرانه‌ای است که به آن داشته‌اند، غافل از اینکه حرفه دانستن هر حوزه موضوعی مانع علمی بودن آن نمی‌شود. نمونه آن حرفه پزشکی است که مانعی برای وجود دانش پزشکی نیست. تفاوت دیگر که جدیدتر است این است که آن را دانش بین‌رشته‌ای می‌دانند بدون آنکه اصل رشته بودن آن را تثبیت کنند. بنابراین دانش کتابداری و اطلاع‌رسانی اگر به معنای واقعی بخواهد خود را نشان دهد هم باید دوستان داخلی را متقاعد کند که همچنانکه از به حرفه‌ی پردازند و یا از آن دم بزنند، بیش از آن به علمی بودن دانش کتابداری و اطلاع‌رسانی اذعان کنند و دایره فعالیت‌های این حوزه را از چهاردیواری کتابخانه بیرون کشند. ضمن آنکه به رتق و فتق مدیریت آن هم پای‌بند باشند. همچنین بر رشته بودن آن همانند همه رشته‌های علوم انسانی باور بیاورند زیرا که همه رشته‌های علوم انسانی خاصیت میان‌رشته‌ای را دارند یعنی نمی‌توانند بدون عنایت به سایر رشته‌ها و جلب کمک آنها به انجام وظیفه بپردازند.

موضوع این رشته را می‌توان بازیابی اطلاعات و نه خود اطلاعات دانست که هدفش بازیابی صحیح، دقیق و سریع اطلاعات و در اختیار قرار دادن آن برای متقاضیان اطلاعاتی است. از این جهت مطلق اطلاعات موضوع آن نیست، زیرا اطلاعات گستره وسیعی است که

بسیاری از علوم در آن سهیم‌اند. و از همه مهم‌تر معرفت‌شناسی خود مستقیماً با اطلاعات سر و کار دارد. اما بازیابی اطلاعات مناسب جز در این حوزه در جایی دیگر محلی از اعراب ندارد. جایگاه اطلاع‌رسانی و کتابداری از این منظر بسیار رفیع است و در کنار معرفت‌شناسی قرار می‌گیرد؛ به این عنوان که معرفتی که حاصل می‌شود به‌منظور بازیابی و استفاده ذخیره می‌گردد و در این مسیر از همه فنون و ابزار بهره می‌گیرد.

اینک مسائل آن. مسائل هر حوزه علمی حول موضوع آن شکل می‌گیرد و متناسب با زمان ممکن است فرق کند. اما موضوع ثابت است و آن بر خلاف اظهارنظر بعضی‌هاست که دانش کتابداری و اطلاع‌رسانی را دانش همیشه در تغییر می‌دانند. موضوع کتابداری و اطلاع‌رسانی، بازیابی اطلاعات و دانش بر اساس ضرورت حیاتی و دائمی انسان به اطلاعات و دانش است و با این تعریف کتابخانه مولود چنین تفکر و اندیشه ای است. دانش کتابداری و اطلاع‌رسانی دانش کتابخانه نیست بلکه دانش کتابخانه با همه مسائل آن جزئی از دانش وسیع کتابداری و اطلاع‌رسانی است.

اینک برای مزید اطلاع بیشتر از مسائل دانش کتابداری و اطلاع‌رسانی، به اهم آن اشاره می‌شود:

۱. **مرجع، خدمات و اشاعه آن:** یکی از محورهای مورد توجه حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی شناخت منابع مرجع قدیمی و جدید و شیوه‌های استفاده و نگهداری آنها برای انجام پژوهش و تحقیق است. شناخت منابع به زبان‌های مختلف و مقایسه آنها با یکدیگر کاری سترگ و علمی است که بسیاری به‌ویژه نسل جوان و محققان از وجود و یا امکان استفاده آنها بی‌اطلاعند. خدمات اطلاع‌رسانی و اشاعه گزینشی اطلاعات خود مبحث وسیعی است که با استفاده از شیوه‌های اطلاع‌رسانی، تحقیق در رفتار اطلاع‌یابی و تغییراتی که باید در آن انجام داد، باید مورد توجه قرار گیرد.
۲. **اقتصاد اطلاعات:** بحث اقتصاد یکی از محورهای مهم پژوهش در جهان امروز و البته همه زمان‌هاست. اینکه اغلب کشورهای دنیا بیشترین سهم GNP خود را صرف اطلاع و جست‌وجوی اطلاعات می‌کنند و با عنایت به شکست بسیاری از طرح‌های اطلاع‌رسانی بررسی اقتصادی در این زمینه یکی از اهم واجبات است. اغلب به اقتصاد اطلاعات،

دانش، و آموزش به‌عنوان مسئله‌جانبی نگریسته می‌شود و در این زمینه با آنکه همه به اهمیت آن اذعان دارند ولی کار جدی صورت نمی‌گیرد. بررسی هزینه-فایده و دیگر مسائل اقتصادی در حوزه اطلاعات و دانش باید به‌صورت رسمی و علمی مورد توجه قرار گیرد. اگر چه دانشکده‌های اقتصاد هم بعضاً مدعی تصدی این مسئله هستند ولی عملاً کاری در خور صورت نگرفته است. حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی مستقلاً و یا با کمک رشته‌های دیگر می‌تواند به اقتصاد اطلاعات پردازد و آن را گسترش دهد.

۳. **مدیریت اطلاعات و دانش:** اگر چه بحث اقتصاد و مدیریت دو روی یک سکه‌اند ولی بحث مدیریت در دنیای امروز و با وجود حجم اطلاعات وسیع آن‌قدر حساس است که می‌طلبد در مدیریت اطلاعات و سیستم‌های مرتبط با آن بحث‌های جدی و دانشگاهی صورت گیرد. گزینش‌های برتر اطلاعات، بانک‌های اطلاعات و دانش و در اختیار مصرف‌کننده واقعی قرار دادن و برآورده ساختن نیاز اطلاعاتی وی بسیار قابل توجه است. مدیریت دانش مقوله بسیار مهمی است که بیشترین سهم آن مربوط به این حوزه است.

۴. **بهره‌وری اطلاعات:** بهره‌وری اطلاعات با اقتصاد اطلاعات می‌تواند همپوشانی داشته باشد. اما چه بسا بتوان اقتصاد را در دخل و خرج و جلوگیری از هزینه‌های بیجا در نظر گرفت. در حالی که در بهره‌وری اطلاعات سودآوری، بازاریابی و ارزش افزوده یکی از محورهای مورد بحث در این مقوله می‌تواند باشد.

۵. **فن آوری اطلاعات:** فن آوری اطلاعات مدعیان فراوان دارد. دانشکده‌های فنی و مدیریت در حال حاضر مدعی آن‌اند. اما با تقسیم‌بندی کار می‌توان مستقلاً و یا با همکاری در این حوزه به فعالیت پرداخت. در دانشکده‌های فنی، فن آوری اطلاعات عمدتاً به زیرساخت‌ها می‌پردازند. در دانشکده مدیریت به مدیریت نرم‌افزاری و احیاناً نیروی انسانی توجه می‌کنند، در حالیکه در دانشکده کتابداری و اطلاع‌رسانی محموله‌های اطلاعاتی آن مورد توجه است. هوشمندسازی خدمات یکی از محورهای فعالیت در حوزه فن آوری اطلاعات است.

۶. **سازماندهی و پردازش اطلاعات:** از آنجایی که بازیابی هدف غایی اطلاع و

اطلاع‌رسانی است، لذا برای رسیدن به این امر مهم باید سازماندهی جهت ذخیره و بازیابی بسیار دقیق و حساب شده باشد. امر سازماندهی و استفاده از فنون مختلف، ساختن انواع سرعنوان‌های موضوعی، اصطلاح‌نامه‌های گوناگون، توجه به زبان‌های طبیعی و مصنوعی برای بازیابی بهتر و آسان‌تر در این حوزه طرح می‌شود. طبقه‌بندی و رده‌بندی‌های گوناگون علوم و بحث و بررسی کیفی و کمی آن از مقوله‌های مهمی است که در این قسمت باید مورد توجه قرار گیرد. افرادی باید در این حوزه تخصص داشته باشند و از دانش‌های گوناگون مرتبط برای اتمام کار بهره‌مند باشند. حوزه‌های روانشناسی، جامعه‌شناسی، زبان‌شناسی، فرهنگ و تاریخ می‌تواند کمک باشد. پردازش‌های الکترونیکی مبحثی جدی در این قسمت است.

۷. **بازیابی اطلاعات و دانش:** بازیابی اطلاعات و دانش یکی از محورهای مهم در حوزه اطلاع‌رسانی و دانش‌کنابداری است. بازیابی و توجه به عناصر لازم در گزینش هرچه بهتر داده‌های مورد نیاز باید در این قسمت مطرح شود. همکاری با حوزه‌های رایانه، ارتباطات و زبان‌شناسی بسیار در این حوزه کارساز است. می‌توان از مدل‌های مختلف ریاضی و غیر آن در این زمینه بهره جست.

۸. **علم‌سنجی و سیاست علمی:** اگر چه علم‌سنجی در حوزه‌های کتابداری به عنوان درس و یا گرایش مطرح شده است، ولی در کشورهایی چون ما ضرورت نمایانی علمی آن - قدر اهمیت پیدا کرده است که منجر به ایجاد رشته‌ای بنام علم‌سنجی در کارشناسی ارشد شده است. از آنجایی که سازمان‌های علمی همچون دانشگاه‌ها لازم است تا استادان و محققان خود را در مسیر تولید علم تقویت کنند و نیز برای نمایانی کارهایشان در صحنه‌های ملی و بین‌المللی آنان را راهنمایی کنند؛ لذا انتظار می‌رود فارغ‌التحصیلان رشته علم‌سنجی در دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها به فعالیت پردازند و محققان را برای نمایانی آثارشان کمک کنند. مرکز ISC در داخل کشور و منطقه، بخشی از این فعالیت را به عهده دارد. به نظر می‌رسد برای دوره دکتری علم‌سنجی می‌توان سیاست علمی را در نظر گرفت تا کشورهایی چون ما آن را به گونه‌ای طراحی و برنامه‌ریزی کنند تا در صحنه رقابت علمی داخلی و خارجی موفق باشند. نگاهت علم و ویژگی‌های علوم در پیشرفت و توسعه از مباحث محوری در این بخش است.

۹. **مشاوره اطلاعاتی:** در جایی که در دنیای امروز برای اغلب رشته‌های دانشگاهی مشاوره وجود دارد که از آن جمله می‌توان به مشاوره روانشناختی، جامعه‌شناختی، اقتصاد و بازاریابی، صنعت و تولید اشاره کرد چگونه می‌توان پذیرفت که در حوزه اطلاع و اطلاع‌رسانی و با حجم عظیم بودجه‌ای که در این مورد صرف می‌شود مشاوره اطلاعاتی لازم نباشد. تربیت شوندگان در حوزه مشاوره اطلاعاتی، می‌تواند همه کسانی که می‌خواهند در کار اطلاعاتی، مطالعاتی یا پژوهشی ورود پیدا کنند قبل از شروع و در حین کار و برای استمرار لازم است از مشاوره بهره‌مند شوند. حقوق مؤلف و تولیدات فکری می‌تواند با همکاری دانشکده‌های حقوق در این قسمت مورد توجه قرار گیرد.

۱۰. **مدیریت کتابخانه‌ها:** انواع کتابخانه‌ها به صورت فیزیکی و یا دیجیتال نیاز به مدیریت دارند. مدیریت این کتابخانه‌ها باید علاوه بر دانش مدیریت به دانش کتابداری و اطلاع‌رسانی واقف باشند. هم اکنون کمیته برنامه‌ریزی وزارت علوم تحقیقات و فن‌آوری به این جمع‌بندی رسیده است که گرایش‌های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی را در حوزه‌های دانشگاهی، عمومی، آموزشگاهی و مؤسسات تحقیقاتی به مدیریت این گونه مراکز تبدیل کند. مدیریت درست این گونه مراکز نیازمند دانش است که از دانش مدیریت کتابداری و اطلاع‌رسانی باید ترکیب شده باشد. اگر چه به اعتقاد من کتابداری و اطلاع‌رسانی ذاتاً بهره‌ای از مدیریت را در خود دارد. تعریف، رسالت و وظائف کتابخانه‌ها از محوری‌ترین مباحث در این حوزه است.

۱۱. **مدیریت میراث فرهنگی و علمی:** این مبحث شامل حوزه نسخه‌های خطی می‌شود که جمع‌آوری، فهرست، تصحیح و بازشناسی شوند. عمده بحث جمع‌آوری و فهرست، حفظ و نگهداری در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی قرار می‌گیرد. تصحیح و ویرایش آن می‌تواند با کمک از حوزه ادبیات به کمال برسد. میراث فرهنگی و ملی و اتخاذ تدابیری مناسب برای حفظ، جمع‌آوری و عرضه و ارائه رهنمود برای نویسندگان برای نسل‌های آینده از محورهای بحث در این حوزه است.

۱۲. **مدیریت اسناد و آرشیو (یادمانه‌ها):** اسناد و آرشیو یکی از حساس‌ترین منابع تحقیق اداری و تاریخی است. حفظ و نگهداری آن‌ها برای تصمیمات اجرایی و علمی از

حساسیت ویژه‌ای برخوردار است. اغلب و به‌ویژه در محیط‌هایی که فرهنگ شفاهی حاکم است نسبت به آنها بی‌مهری می‌شود. تربیت کارشناسان و مدیرانی که در مجموعه مدیریت اجرایی به فکر جمع‌آوری، مستند کردن و حفظ آن هستند، در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی است.

۱۳. تاریخ و فلسفه اطلاعات: شناخت اطلاعات و چستی آن اگر چه مستقیماً به حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی مربوط نمی‌شود ولی از آنجایی که سر و کار این حوزه با بازیابی آن است دانستن چستی اطلاعات و اشتراک آن در حوزه‌های اطلاع‌رسانی و کتابداری زمینه کار فراوان دارد. فلسفه اطلاعات بخش قابل توجه برای این حوزه است که در شناخت و تقویت مبانی حوزه مؤثر است و اخیراً دانشمندان بسیاری در این حوزه به تحقیق پرداخته‌اند. علاوه بر آن تاریخ اطلاعات و دانش که منجر به تحقیق و تدوین تاریخ علم بومی و اسلامی می‌شود می‌تواند موضوع کار در این حوزه باشد.

۱۴. چاپ و نشر: چاپ و نشر از حوزه‌هایی است که غیر از بخش سخت‌افزاری آن، به کتابداری و اطلاع‌رسانی مرتبط است زیرا تألیف به معنای کلی آن برای اطلاع‌رسانی است و دسترسی به اطلاعات مندرج در کتب و مجلات اصل می‌باشد. لذا چگونگی تنظیم محتوا، از ترتیب مندرجات تا نمایه‌ها و پیش‌بینی آنها قبل از چاپ و تدارک ابزارهای مناسب و اشاعه می‌تواند مرتبط با این حوزه باشد. تربیت نیروهای کارآمد و حضور آنها در عالم نشر می‌تواند به حوزه خدمات‌رسانی اطلاعاتی کمک شایانی بکند.

۱۵. دانشنامه‌نگاری و فرهنگ‌نویسی: دانشنامه‌نگاری و فرهنگ‌نویسی و نیز تهیه دیگر ابزار مرجع از مختصات این حوزه است. شیوه‌های جمع‌آوری اطلاعات، چکیده‌نویسی، نمایه‌سازی، تنظیم‌های گوناگون و همکاری با مؤلفان برای دسترسی هر چه بیشتر و تنظیم اسنادهای قوی‌تر در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی است.

بنا بر این، حوزه کتابداری حوزه دانش وسیعی است که علاوه بر تربیت کتابدارانی که باید در کتابخانه‌ها و دیگر مراکز شاغل باشند و در مورد ارتقاء حرفه خود به فعالیت پردازند، باید برای تقویت بنیان خود که منبعث از نیاز ذاتی بشر به بازیابی اطلاعات و دانش برای پیشبرد مقاصد و اهداف مشخص در زندگی است بکوشد و مسائل خود را در همه زمان‌ها در

مدیریت‌های گوناگون اطلاعات و دانش، اقتصاد و بهره‌وری آن، حفظ و حراست و دسترس‌پذیری میراث فرهنگی و اسناد جاری و تاریخی و فرهنگی و تهیه ابزارهای کتابشناختی و علمی گسترش دهد و در مشاوره اطلاعاتی برای تقویت بنیان‌های علمی و فرهنگی و استفاده از ابزارهای مناسب و پیشرفته دریغ نکند. البته حوزه‌های موضوعی دیگری هست که مستقلاً و یا با همکاری حوزه‌های دیگر می‌تواند جزو مسائل کتابداری و اطلاع‌رسانی باشد که از آن جمله می‌توان از داده‌کاوی نام برد. علاقه‌مندان و دوستداران حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی باید به‌هوش باشند تا خود را به چهاردیواری مسائل کتابخانه محدود نکنند و ثانیاً در تقویت بنیان اصیل و قویم کتابداری و اطلاع‌رسانی بکوشند و آن را به دیگران معرفی کنند و در تولیدات علمی خود به همه جوانب پردازند و مجلات را تخصصی‌تر کنند و دانشجویان را وادارند تا در حوزه‌های مطروحه تحقیق کنند و مقاله بنویسند و مسائل آن را به چالش بکشند.